

HERNANIKO GOTORLEKUAK (II): KARLISTADETAKO OROITZAPENAK

Alfredo Moraza Barea (Aranzadi Zientzia Elkarte)

Hernaniren ikuspegia Astigarragako bidetik XIX. mendeko lehen herenean; eskuinean, Santa Barbara basiliza (Henri Wilkinsonen litografia).

Hernanik, historian zehar, gerra-gatazkek eragindako inpaktua jaso du. Horrek eragin berezia izan zuen XIX. mendean, eguneroko bizitzaren bilakaera nabarmen aldarazi zuten zenbait gatazka gertatu baitziren mende honetan. Honako testu honek garrantzi handiko gertaera horien gaineko oroitzapena berreskuratzea du xede, Hernanin oraindik ere oso hondakin interesgarriak eta gutxi ezagunak gordetzen baititugu lekuko gisa.

2012ko urtekarian azal gaintik aztertu ahal izan genuen bertako gotorlekuen bilakaera, herribildu hau sortu zenetik Gerra Napoleonikoak piztu ziren arte. Orain gure helburua kontaktuzun horrekin jarraitzea da, Karlistadetan arreta jarrita, bai Lehen Gerran (1833-1839) bai Hirugarren Gerran (1872-1876) gertatutakoak ulertzeko asmoz. Bi gatazka horietan Hernanik protagonismo handia izan zuen, hamaika bat istilu, setio luze eta bonbardaketa suntsigarriren lekuko izan baitzen. Protagonismo horren arrazoia erraz da ulertzekoa kontuan hartzen bada estrategikoki kokatuta zegoela gurutzegune garrantzitsu batean, eta batez ere, Donostiako hiriburura zeraman bidearen giltza bere eskuetan zeukala.

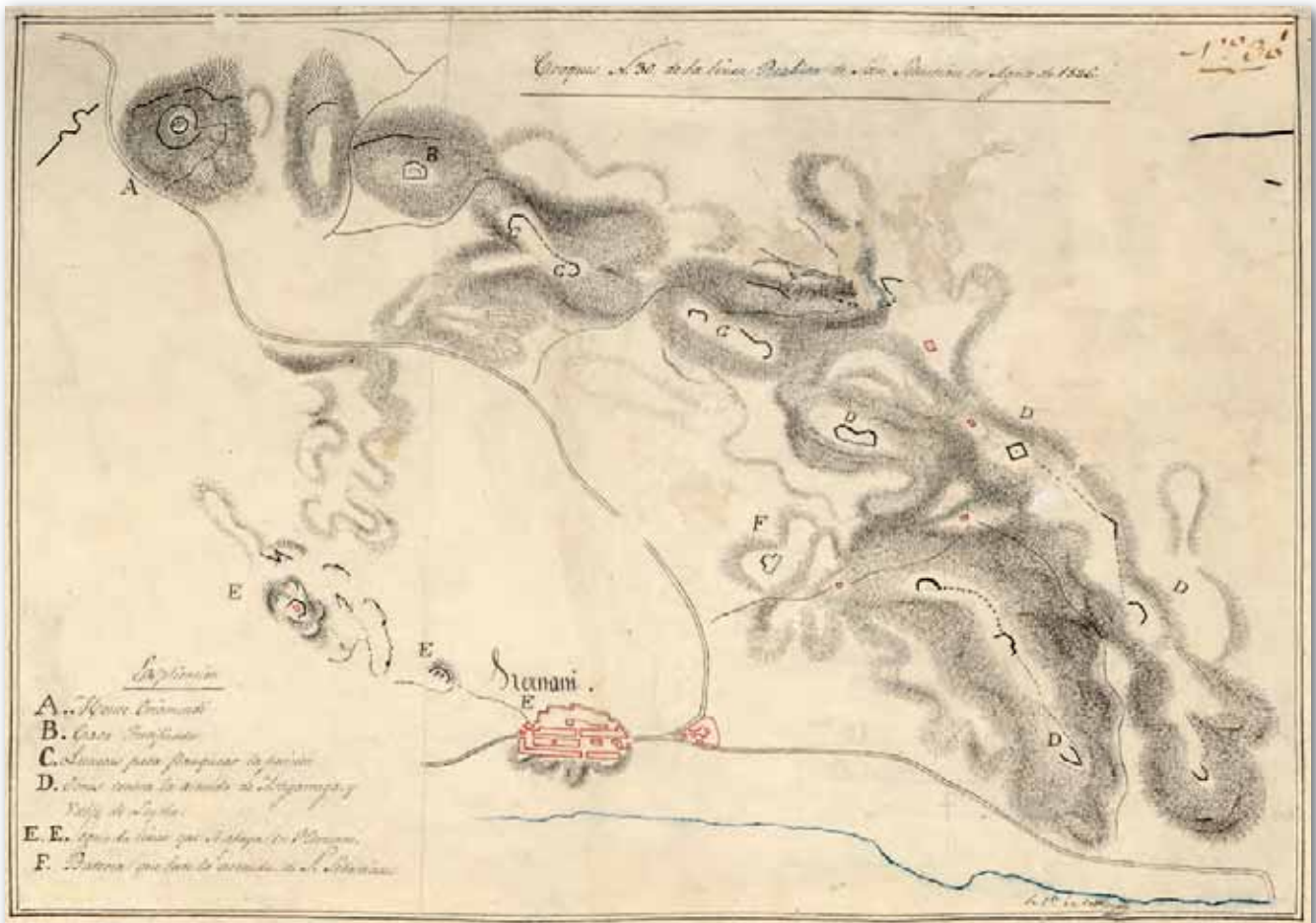
LEHEN KARLISTADA (1833-1839)

Gatazka honen jatorria –edo, hobeto esanda, aitzakia– Fernando VII.aren heriotzaren ostean sortutako ondorengotza-arazo dinastiko batean bilatu behar da, 1833ko irailean. Monarkia absolutuaren aldekoek On Karlos infantea (Karlos V.a intitulatua) hartu zuten buruzagitzat, hildako erregearen anaia alegia; erreformistek edo liberalek, ordea, Fernando VII.aren alaba babestu zuten, Isabel infantea alegia (geroko Isabel II.a). Eskubide horien aldeko lehiak, hurrengo mendera arte hainbat fasetan luzatuko zen enfrontamendu zibil bati eman zion hasiera. Gatazka hau, ordea, dagokion testuinguruan kokatu beharra dago, Europako parte handi batean iraultza ugari ari ziren gertatzen. Euskal Herrian, gainera, gatazka hau modu aski nabarmenean korapilatu zen, arazo oso ezberdinak nahasten baitziren, alde batetik foru pribilegioetan oinarritutako erregimen tradizionalaren aldekoak eta beste alde batetik liberalismoaren eta euskal lurraldea esparru nazionalaren barruan sartzearen aldekoak, eta horri gehitu beharra dago antzinako batasun katolikoaren aldetik iristen ziren mehatxuak eta ekonomikoaren ekoizpen-sistema tradizionalak.

Karlisten eta liberalen (*cristino* edo *guiri* izenekin ezagunak) arteko lehen gatazka armatuetako bat Hernani

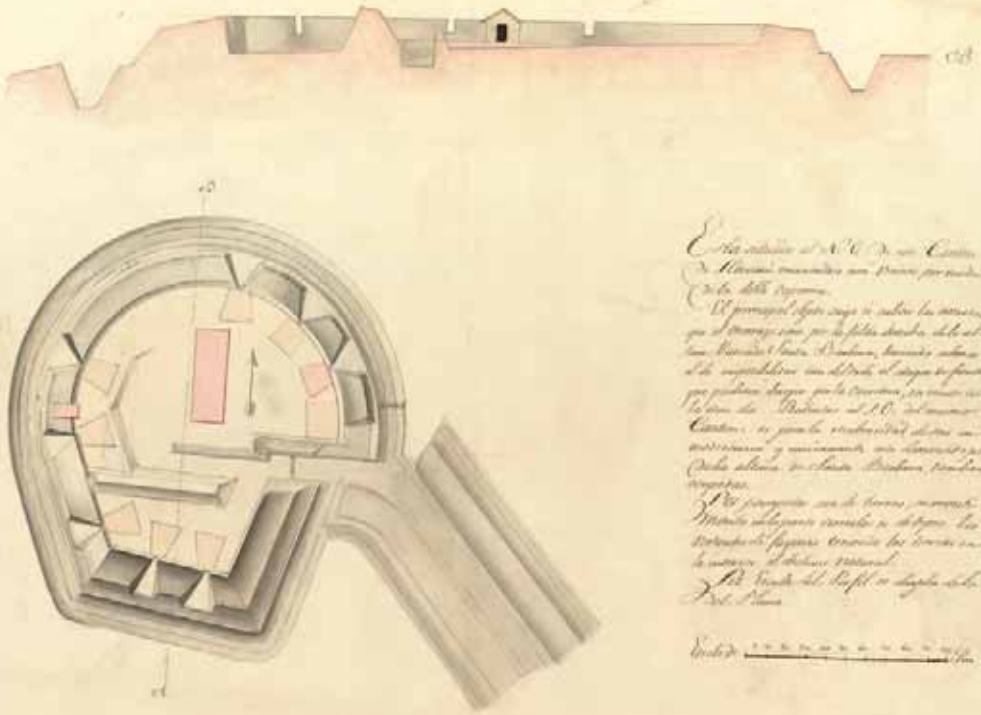
nin gertatu zen. 1833ko azaroaren 17an, Lardizabalen agindupean zegoen talde karlista bat garaitua izan zen herriaren inguruetan. Ondorengo hilabeteetan matxinatuen presioak bere horretan iraun zuen, 1835. urtean ia lurralde osoaren gaineko kontrola eskuratu zuten arte, gobernuaren aldeko indarren esku Donostiako hiriburua eta Getaria besterik ez baitziren geratu. Une horretatik aurrera, fronteko lerroa Donostia inguruetan egon zen, San Bartolome komentu zaharraren parean; Hernanin, berriz, Gipuzkoako indar karlistek euren Kuartel nagusia jarri zuten.

Uste ez bezala, eta kokalekuaren garrantzi estrategikoa gorabehera, Hernaniko karlisten defentsak garrantzi gutxiak ziren. Herrigunearen perimetroa parapetoekin eta murren gezi-leihodun batzuekin babesturik zegoen, gehientsuenak Donostiako hiribururantz begira jarrita. Defentsa-sistema osatzeko obra txiki batzuk eginak zituzten (bateriak eta lubakiak gehienbat), inguruko muinoetan. Defentsako bi atal nagusiak Oriamendi Gotorlekua eta horren inguruan egindako beste gotorleku batzuk ziren, baina batez ere, eta bereziki, Santa Barbara Gotorlekua. Azken honen eta herrigunearen artean bazegoen beste gotorleku bat Txantxilla inguruetan, bi posizioen arteko komunikazioak ziurtatzeko balio zuena.

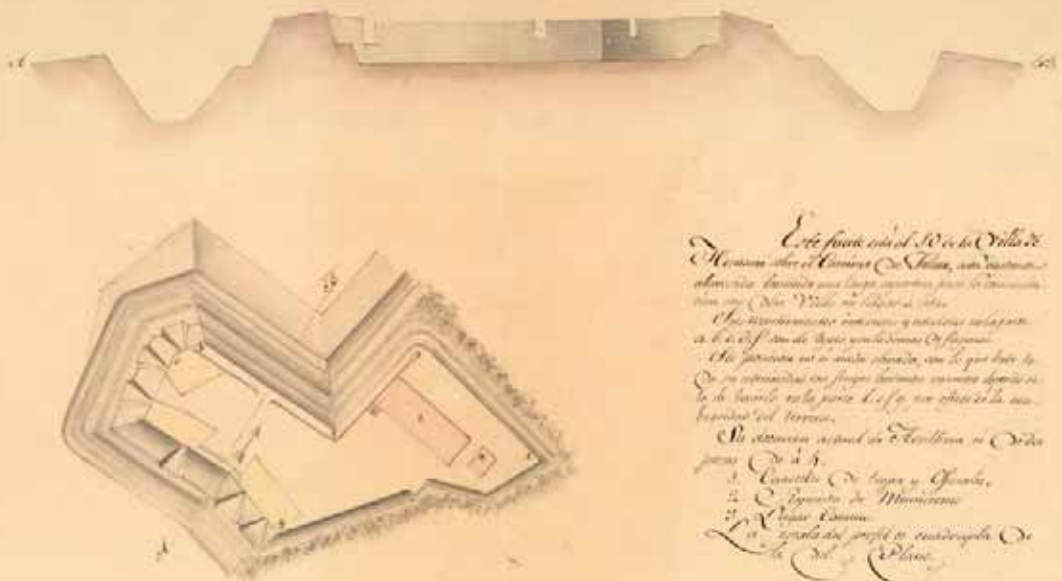
Karlisten defentsa-sistema Hernani inguruetan, 1836ko abuztuan.

Fuerte Daoiz

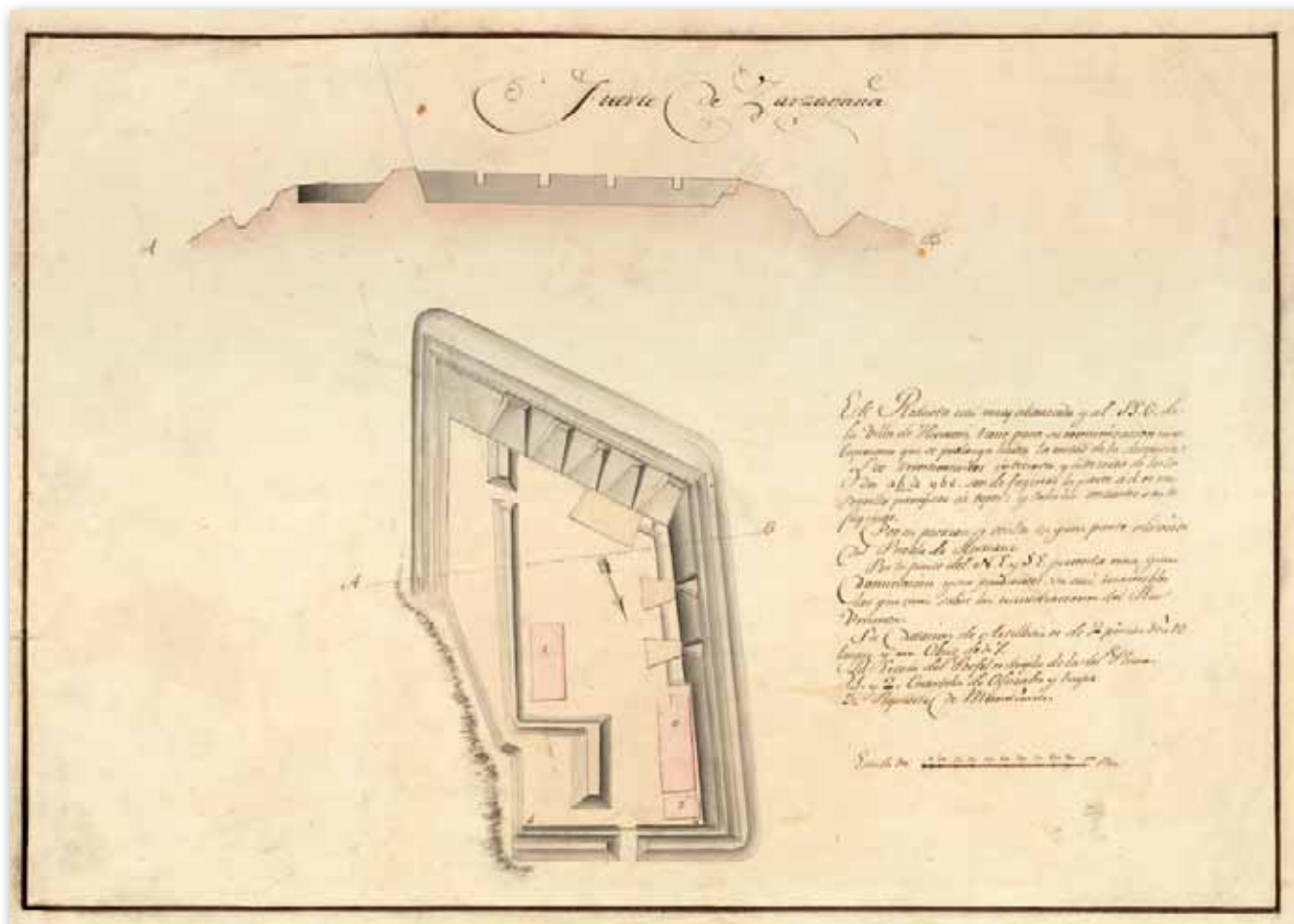
Este fuerte está situado en un Cerro de Navarra mandado por el Rey por el Sr. D. de la Cruz.
 El principal objeto de su construcción es el de servir de punto de apoyo para la plaza de guerra de Vitoria, y para el de impedir que los franceses se apoderen de ella, y para el de servir de punto de apoyo para la plaza de Vitoria, y para el de impedir que los franceses se apoderen de ella.
 Este fuerte está situado en un Cerro de Navarra mandado por el Rey por el Sr. D. de la Cruz.
 El principal objeto de su construcción es el de servir de punto de apoyo para la plaza de guerra de Vitoria, y para el de impedir que los franceses se apoderen de ella, y para el de servir de punto de apoyo para la plaza de Vitoria, y para el de impedir que los franceses se apoderen de ella.
 Este fuerte está situado en un Cerro de Navarra mandado por el Rey por el Sr. D. de la Cruz.
 El principal objeto de su construcción es el de servir de punto de apoyo para la plaza de guerra de Vitoria, y para el de impedir que los franceses se apoderen de ella, y para el de servir de punto de apoyo para la plaza de Vitoria, y para el de impedir que los franceses se apoderen de ella.

Fuerte de Tolosa

Este fuerte está situado en el Cerro de Tolosa, en Navarra, mandado por el Rey por el Sr. D. de la Cruz.
 El principal objeto de su construcción es el de servir de punto de apoyo para la plaza de guerra de Vitoria, y para el de impedir que los franceses se apoderen de ella, y para el de servir de punto de apoyo para la plaza de Vitoria, y para el de impedir que los franceses se apoderen de ella.
 Este fuerte está situado en el Cerro de Tolosa, en Navarra, mandado por el Rey por el Sr. D. de la Cruz.
 El principal objeto de su construcción es el de servir de punto de apoyo para la plaza de guerra de Vitoria, y para el de impedir que los franceses se apoderen de ella, y para el de servir de punto de apoyo para la plaza de Vitoria, y para el de impedir que los franceses se apoderen de ella.
 Este fuerte está situado en el Cerro de Tolosa, en Navarra, mandado por el Rey por el Sr. D. de la Cruz.
 El principal objeto de su construcción es el de servir de punto de apoyo para la plaza de guerra de Vitoria, y para el de impedir que los franceses se apoderen de ella, y para el de servir de punto de apoyo para la plaza de Vitoria, y para el de impedir que los franceses se apoderen de ella.

Daoiz eta Tolosa gotorlekuen planoak, liberalek eraikituzten herria defendatzeko.

Yarzagaña gotorlekuen plano.

Hurrengo hilabeteetan gatazkek gogotik jarraitu zuten aurrera, eta borrokaldi armatuei esker gobernuaren aldeko indarrek pixkanaka galduak zituzten posizioak berreskuratu zituzten (San Bartolomeko eta Aieteko ekintzak 1836ko otsailean eta maiatzean hurrenez hurren, eta Oriamendiko gudaldia 1837ko martxoan). Harik eta 1837ko maiatzean liberalen eraso berri batek lurraldeko udalerrri estrategiko askotxo (Urnieta, Oiartzun, Irun eta Hondarribia) berreskuratzeko aukera eman zien arte, eta horietako bat Hernani izan zen. Liberalen indarrak herrian sartu ziren ia-ia erresistentziarik topatu gabe, lehendik hustuta baitzegoen eta ia-ia hiri mortu bat zen. Orduz geroztik fronteko lerro berri bat hantxe kokatu zen, eta gatazkaren bukaerara arte iraungo zuen; ziur aski, hernaniarrak gobernuaren lerrorik aurreratuenetako eta arrisurtsuenetako batean zeuden.

Garaipena erabatekoa izan bazen ere, gobernuaren aldekoen posizioa berez nahiko ahula zen, eta horregatik erabaki zuten defentsa-lerroak albait lasterren sendotzea. Lanak azkar-azkar egin ziren, urtebete eskasean bukatu zituztelarik. Julio Angulo eta Rafael Lara ingeniariak 1838ko uztaillean idatzitako txosten batean, Hernaniko Udal barrutian egindako babes lanak zehaztasun handiz deskribatuta daude.

Herria batez ere Iparraldeko eta Mendebaldeko fronteatatik inguratua zegoen, Agustindarren Komenturari-

no zabaltzen ziren lurrez eginiko parapeto eta lubaki batzuekin, horien eraginkortasuna nahiko eskasa bazen ere, etsaiaren artilleriako inpaktuen aurrean. Defentsa sistema osatzeko, tamaina txikiko zenbait gotorleku egokitu zituzten inguruko leku garaietan: **Daoiz gotorlekua** herritik Ipar-Mendebaldera zegoen, Txantxilla inguruetan, karlistek lehendik eginak zituzten gotortze-lanak aprobetxatzen zituen eta herribilduarekin lotuta zegoen kaponera edo gotorturiko bide baten bidez (fusilarienezako lubaki bat eta gezi-leihoak zituen); **Tolosa Gotorlekua** herritik Hego-Mendebaldera zegoen, Tellerigain aldean, eta Errege bidea babestea zuen helburu; **Yarzagaña Gotorlekua** herritik Hegoaldera zegoen, izen bereko muinoan, Portu auzoaren gainean; Arkupe Etxea Pitikar baserriarekin lotzen da, lubaki batekin inguratu eta baoetan gezi-leihoak jarri zituzten. Eta azkenik, **Lutxana Gotorlekua** (izen hori eman baitzioten Santa Barbarako gotorlekuari), sektore horren defentsarako garrantzi ezin handiagokoa bilakatua. Horren oinplanoa lurreko irregularitasunetara egokiturik dago, garaiera ezberdinetan jarrita dauden bi sektorez osatua, biak elkarrekin lotuta fusilarienezako kaponera edo pasabide gotortu eta gezi-leihodun baten bidez. Behealdean soldaduentzako bi kuartel, uraska edo ur-tanga bat eta bi bolborategi eraiki zituzten, eta baseliza zaharra ere egokitu zuten (ofizialen egoitza modura erabilia). Gainera, artilleriako hiru baterien babesa ere bazuen. Goiko sektorea tamaina aldetik txikiagoa zen eta horren gainean blokeo bat edo

Lutzana edo Santa Barbarako Gotorlekuaren inguruko oinplanoa (1838).

lau angeluko oinplano batez osatutako gotorleku bat jarri zuten, 4 metro altuerakoa, eta telegrafoa.

Defentsa hauek osatzeko, bigarren lerro bat antolatu zuten, arinagoa eta atzerago jarrita, eta Oriamendiko defentsa lerroa deitu zioten. Lerro honek gotorleku horretan izango du bere euskarri nagusia, garrantzi txikiagoko beste gotorleku batzuen bidez errematatuta, hau da, Iribarren Gotorlekua (Ollomendi gainean, Lore-Toki inguruetan), O'Donnell Gotorlekua (Oiaolagaina muinoan, Oriamenditik Ekialdera) eta Aramburo Gotorlekua (Aranburu baserritik gertuko muino batean), horiek guztiak Donostiako udal barrutiaren barruan jada.

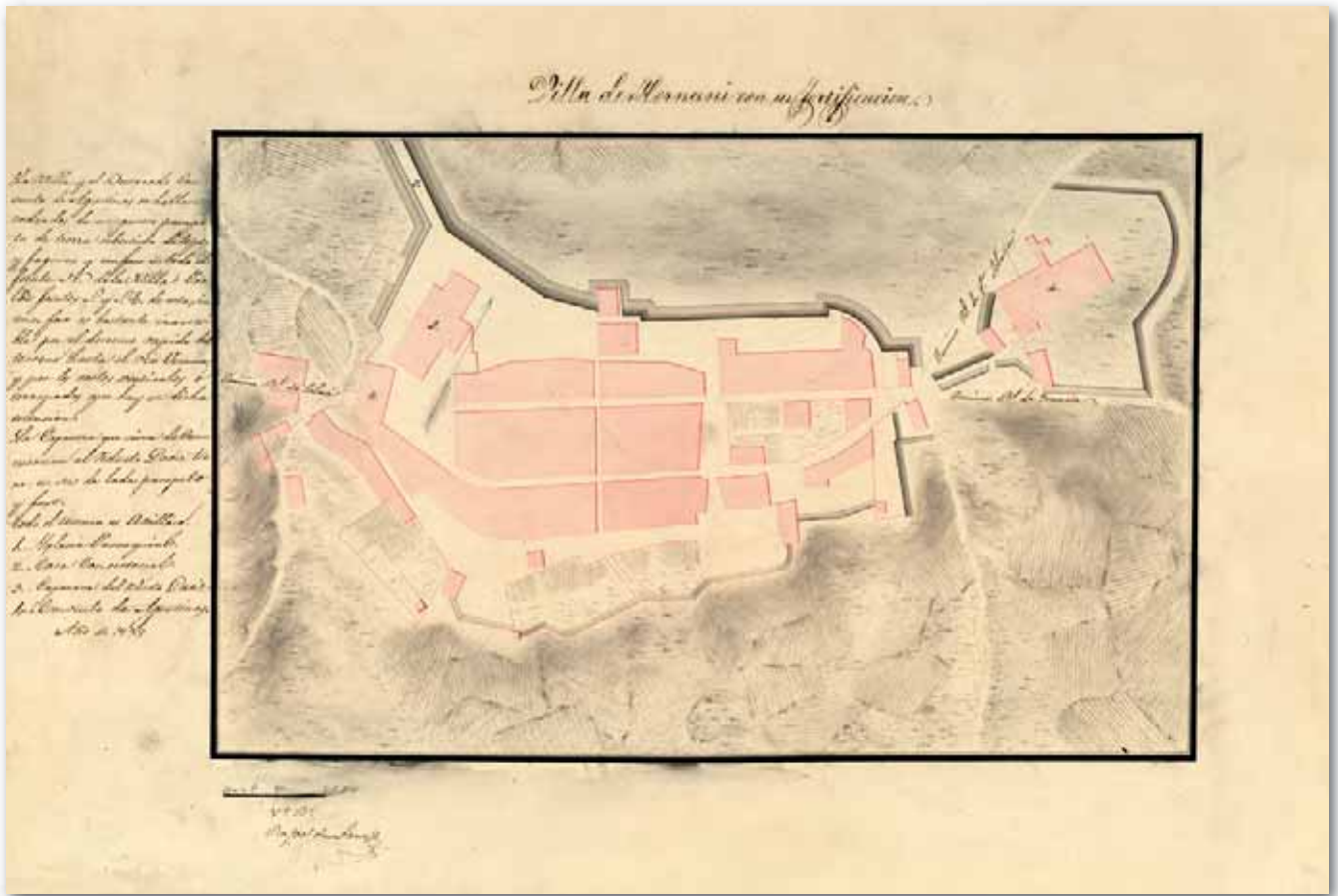

Hernanik jasandako bonbardaketei buruzko grabatua (The Civil War in Spain liburuan jaso).

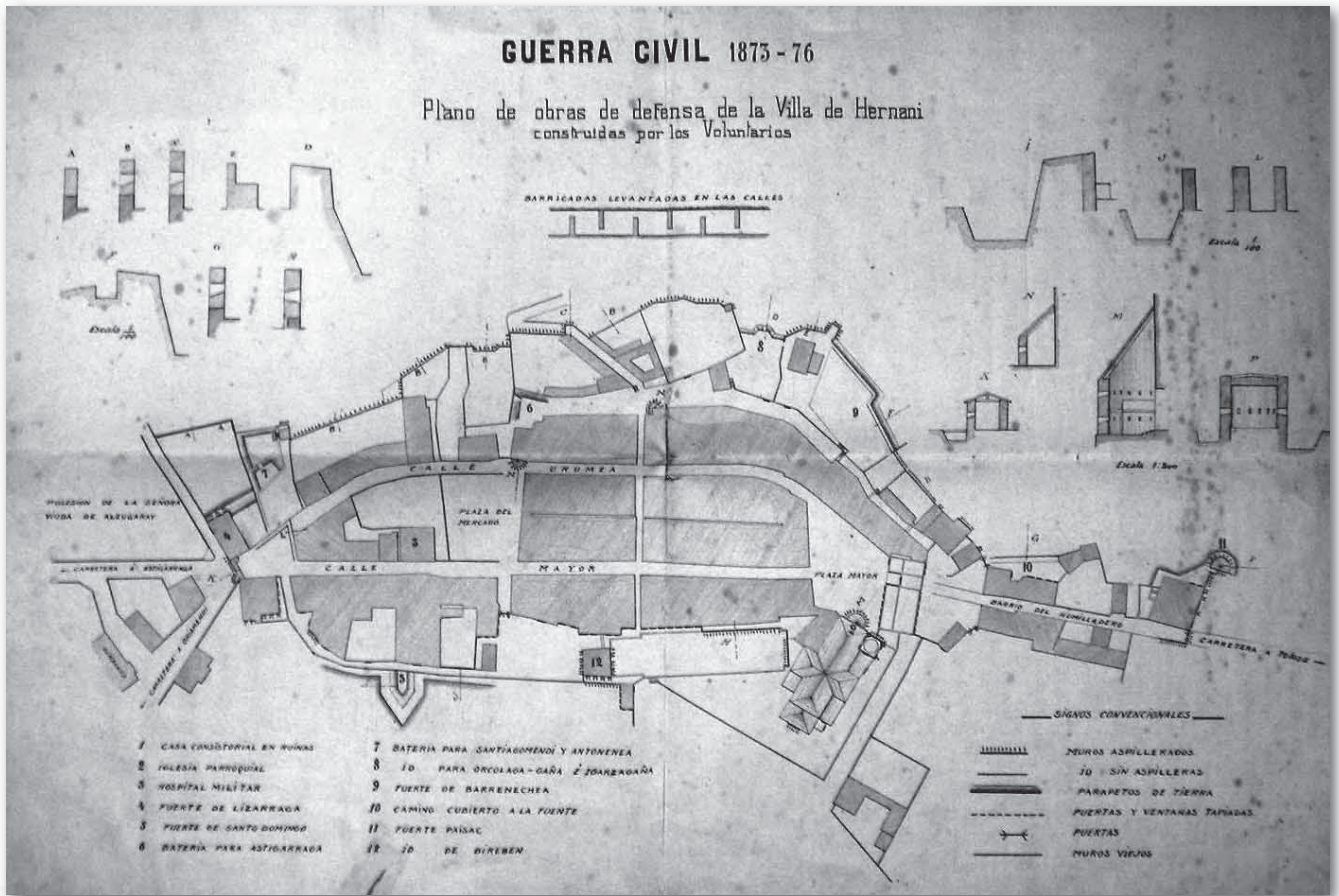
HIRUGARREN KARLISTADA (1872-1876)

Gatazka amaiturik, gobernuaren aldeko agintariek gotorleku guztiak sistematikoki suntsitzeko agindua eman zuten, etsaiek horietaz berriro baliatu ezin izan zitzaten. Hala eta guztiz ere, inguruko gotorleku nagusiak, Santa Barbara Gotorlekuak alegia, okupatuta jarraitu zuen, hasierako zereginetako asko eta asko betez eta goarnizio txiki batek zainduta (kokaleku honen bilakaera historikoa zehatz-mehatz ezagutzeko, kontsultatu 2005eko urtekaria).

Hainbat hamarkadatan bakean bizi ondoren, orduko krisi politiko eta ekonomikoak zirela-eta karlisten aldarrikapenen txingarrak berriz piztu ziren eta 1872ko maiatzean altxamendu berri bat gertatu zen, oraingoan Karlos VII.a errege-gaiaren banderapean (aurrekoaren biloba zen). Gertaeren bilakaera lau hamarkada lehenago ikusitakoaren antzekoa izango da, hau da, karlistak ia lurralde osoan nagusitu ziren, kostaldeko zenbait tokitan izan ezik (Donostian, Pasaian, Irun-Hondarribian eta Getarian izan ezik). Horiei Hernani batuko zaie, sektore horretan gobernuaren aldekoek zeukaten posiziorik aurreratuen bilakatu zelarik, etsaien indarrek erabat inguratuta egon arren. Hernanik eskaintako erresistentzia gobernuaren aldekoek euren kausaren ikur bihurtu zuten, herriaren aldeko hamaika abesti, bertso eta beste hainbat aipamen eskaini zizkiotelarik, "Herribildu Garaitugabea" ohorezko

Hernaniko defentsak (1838koak eta 1876koak) elkarrekin alderatzeko taula.

titulua eta guzti bereganatuz, Koroak berak emanda, egin zuen ahalegin itzelaren omenez (1875eko abendua).

Baliabiderik ez zeukatenez, biztanleria hornitzeko hornigaiak eta nahitaez ekarri behar zituzten hiriburutik, Aieteko errepidean zehar, karlisten indarren jazarraldia ibilbide guztian jasaten zuten konboi militar batzuen bitartez, joan-etorri bakoitza halako odisea bat bilakatzaraino. Hornidura-arazo hauek gehitu beharko zaizkie inguruko karlisten bateria ugarietako etengabe egiten zituzten bonbardaketei. Bonbardaketa hauek 1874ko ekainean hasiko dira eta hogeitahilabetez luzatu, gatazkaren bukaera-egunaren bezpera arte. Trillo jeneralak idatzitako txosten batean, Gipuzkoako indar gobernatarren komandantea baitzen, 1875eko urrian hitzez hitz honako zioen: *“el enemigo sigue cañoneando con bárbara insistencia las plazas de Hernani y Guetaria, sin la esperanza de tomarlas y sólo por el placer de destruirlas”*. Politika honen ondorioak ikaragarriak izango dira Hernanirako, hildako eta zauritu ugari utzi baitzituzten (63 hildako eta 200dik gorako zauritu), eraikin ugari suntsituta (horien artean udaletxea) eta industria-sarea, baserriak, soroak eta zuhaitziak ondatuak edo ia erabat suntsituak.

Hernaniko udaletxea karlisten granada batez suntsituta, olio-margolana. Aldamenean elizako atarian kokatutako danborra.

Herriaren defentsa oso mugatuta egongo da, gobernuaren aldeko indarrek kontrolpean zuten lur-eremua nahiko eskasa izanik, lehiakideek okupatzen zituzten posizioen planoetan ikus daitekeen moduan. Defentsako posizio berria Santa Barbara Gotorlekuan kokatuta egongo da berrito, garai hartan ezin hartuzkotzat jotzen baitzen. Defentsa horren oinplanoa Lehen Gerran altxatutakoaren antzekoa izango da, zenbait aldaketa egin bazizkioten ere: baterietako bik oinplano zirkularra izango dute; uraska berrituko dute; jatorrizko hiru sARBIDEAK bakar batean batuko dira; eta azkenik, kuartelen kokapena berrantolatuko da.

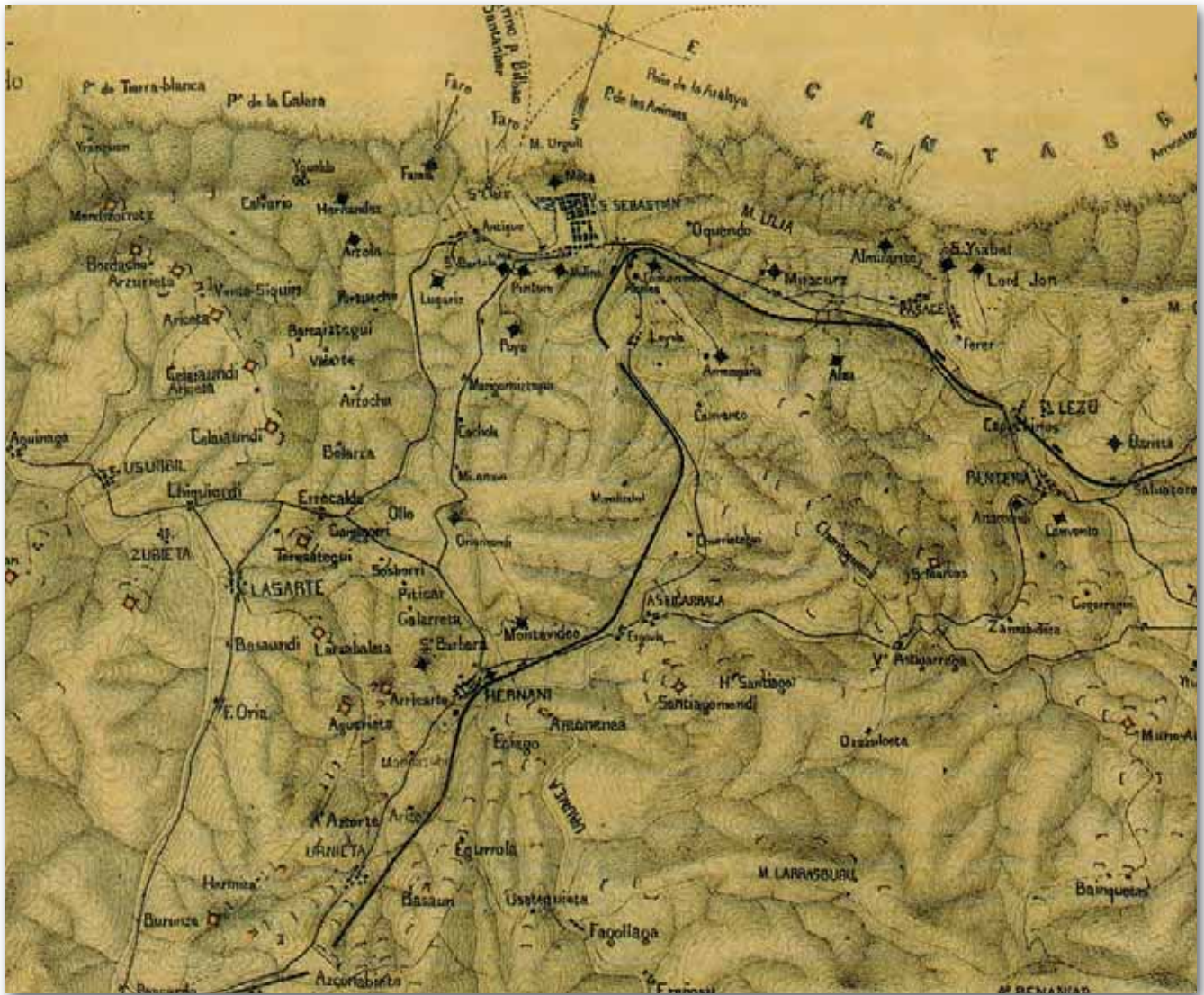
Herrigunea ere osorik gotortuko dute, bertan lehendik bazeuden eraikinak aprobetxatuz, baoak tapatuz eta gezi-leihoak eginez, kaleetan barrikadak altxatuz eta era askotako obra multzo baten bidez (muru, danbor, bateria eta gotorlekuen bidez) perimetro osoa indartuz:

- Herribilduaren perimetro osoa itxi zen, batzuetan oin berriko murru batzuk eraikiz eta beste batzuetan baratzetan bazeudenak berrerauziz. Urumea agertzen zen fronte-lerroan fusilarietarako gezi-leiho batzuk egin ziren. Murru hauen zimenduak oraindik ikus daitezke herrigunearen hainbat tokitan, nahiz eta denborak desitxuratuak eta arestiko obrek aldaraziak egon: Atzieta aldean zabalduetako baratzeeen arteko murrutan; Pana parkearen inguruan edo Balantxako aldapa-igoeran; Izpizua eta Elkano kaleetan parrokia-elizari inguratzen zaien petrilean (fabrikako hainbat lan eta hainbat bao itsutu ikus daitezke eta bertan); eta azkenik, Leokako iturriraino zeraman bide babestuan.

Ezkiaga pasealekuaren inguruko murrua, Karlistada garaian eraikia herrigunea defentsarako.

- Herrigunearen barruan lau danbor egokitu ziren: bata Portalondo etxeke aurrealdean; beste bat “Zapa” kaleko atarian (Atzieta, 41); elizako aurrealde nagusian; eta azkenik Kale Nagusiaren Iparraldeko muturrean. Horiek guztiek oinplano zirkularra zuten, gezi-leihoak zituzten eta solairu bakarrekoak ziren, eliza izan ezik (bi solairu zituen eta).
- Fronte-lerroari aurreratuen eta etsaien bonbarik gehien jasan zituen hartan, Urumea agertzen den hegia zegoen, eta hiru bateria jarri zituzten bertan. Hauen helburua etsaiaren artilleriakosuariree gitea zen, bai eta beren kanoiekin etsaien posizioak zigortzea ere. Bateria hauetako bakoitza, erasoak zetozen alderantz zegoen jarrira: Orkolaga eta Igartzagaina alderantz (Barrenetxea Gotorlekuaren inguruetan, hiru kanoi-zulo zituen); Astigarraga alderantz (kanoi-zulo bat zuen, Patatera etxe ondoan zegoena); eta azkenik, Santiagomendi eta Antonenea alderantz (beste kanoi-zulo bat).
- Defentsa-sistema osatzeko hainbat gotorleku zeuden perimetro osoan sakabanatuta: Lizarraga Gotorlekua, herrigunetik Iparralde bete-betean jarria, Agustindarren Komentutik hurbil zegoen etxe gotortu bat baino ez zen, gaur egungo Zinkoenea plazan

Karlisten eta liberalen arteko posizioak 1876ko otsailean, gerratea bukatzeko unean.

kokatua; Santo Domingokoa, gaur egungo Izpizua 10 zenbakian dagoen etxearen alboan kokatua, eta esparru apal eta txiki batez osatua egoteaz gain, hobi bat ere bazuena; Birebengoa, izen bereko etxe gotortu bat (gaur egungo Nafar kalea 12); Paissacekoa, inguru horretako posiziorik aurreratuenak, Leokadisti izeneko etxearen gaineko muino txiki batean jarrita. Oinplano erdizirkularra zuen dorretzar gezi-leihodun bat zen, 7 m diametrokoa eta 6 m altukoa, hobi txiki batez inguratua; eta azkenik, Barrenetxeakoa, herrigunetik Hego-Ekialde bete-betean kokatua (gaur egungo Goiz Eguzki izeneko lekuan), eta fusilari-entzatat prestaturiko 4 m altuerako lurrezko parapeto batez osatua zegoena.

Beste aldean, karlisten aldean alegia, inguru horietan egindako defentsako lanak batez ere bateria batzuk izan ziren, Hernaniko biztanleei erasotzeko eginak. Gobernuaren aldeko baterien kasuan ez bezala, karlisten bate-

riei buruzko deskribapenik edota planorik ez daukagu; oro har, nahiko eraiketa sinpleak izango ziren, bi edo lau piezakoak. Lurrezko parapetoekin edo zakuekin babes-tuta egongo ziren, eta atzealdean hornigaiak, bolbora, balak eta artilleriarrien euren babeserako etxola bat edo beste egongo ziren, eta ziur aski, hobiz eta lubakiz osatutako babes-sistemaren bat ere bai. Muinorik garrantzitsuetan jarri zituzten, handik arazo handirik gabe kontrolatzen baitzuten Hernani osoa. Muino horien artean nabarmenenak eta eraginkorrenak Santiagomendin jarritakoak ziren, nahiz eta beste toki batzuetan bateria gehiago jarri, besteak beste, Arrikarteko Haitzean (gaur egungo Elutxeta sagardotegiaren gainean); Basaunen (Urnietako Goiburu auzoan) edo lartzagainen eta Orkolagagainen, herribilduko murrutatik 500 metro eskasera. Herribildua azpiratzea baino gehiago, horien zeregin nagusia inguruotan tentsioa sortzea zen, eta batez ere, etsaiak euren eraso etengabe eta suntsigarrien bitartez adoregabetzea.

Atzieta 39ko aurrealdean sartutako jaurtigaien irudia, eta dagokien xehetasuna.

Borrokaldiak amaitu zirenean, eraiketa horietako gehienak eraitsiak izan ziren, haien iraganeko existentziaren aztarnarik oro desagerraraziz. Dena den, obraren parte batek zutik iraungo zuen, murruek edo babes-paramentuek gehienbat, eta gure egunotaraino heldu ahal izan dira, baina nahiko aldatuta eta garai bateko testuingurutik erabat aterata. Hori dela eta, gatazka haren lekukotasun osoa ezabatuta geratu zen, Atzieta 39an irekitako etxeko aurrealdean oroitzapen berezi bat geratu bazaigu ere, bertan sartuta bi kanoi-jaurtigai ikus ditzakegu eta, biak lehertu gabeak. Ziurrenera bi jaurtigai hauek, Santiagomendin egokitutako bateriaren batetik jaurtiko zituzten, eta 75 mm-ko Whitworth kanoi-motarenak ziren.